

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE
Școala doctorală *Paradigma europeană*

IMPLICAȚII FOLCLORICE ÎN OPERA
SCRIITORILOR ARDELENI

(ION AGÂRBICEANU, PAVEL DAN)

TEZĂ DE DOCTORAT- rezumat

Coordonator:

Prof. univ. dr. Ion Cuceu

Doctorand:

Alina Coman (Andreica)

Cluj-Napoca

2013

CUPRINS

0. ARGUMENT.....	12
------------------	----

PARTEA I. FUNDAMENTE TEORETICE ȘI DIRECȚII DE CERCETARE

Capitolul I. Puncte de reper.....	18
1. Scurt istoric al Transilvaniei.....	18
1.1. Argument	18
1.2. Precizări terminologice	18
1.3. Delimitări geografico-politice.....	19
1.4. Organizarea administrativ-teritorială	20
2. Delimitări conceptuale	22
2.1. <i>Cultură. Cultură populară</i>	22
2.2. <i>Tradiție</i>	26
3.2. <i>Identitate</i>	27
3.3. <i>Folklor. Folcloristică</i>	28
<i>Folclorist/etnolog</i>	32
3.4. <i>Imaginar literar. Puncte de reper.</i>	33
3.5. <i>Superstiție</i>	34
Capitolul al II-lea O privire diacronică asupra recursului la cultura populară.....	36
1. Argument. Ipoteză.....	36
2. Perioada începuturilor: „Epoca luminilor”.....	36
3. Recursul la cultura populară în perioada romantică.....	39
4. Etapa explicativă a folclorului și reflectarea ei în discursul literar.....	44
5. Începutul secolului al XX-lea și raportarea la folclor.....	45
Concluzii	47

PARTEA a II-a TIPARE FORMATOARE

Capitolul I. Fundamente teoretice preliminare.....	48
1. Psihologia persoanei.....	48
2. <i>Ecologia dezvoltării umane</i> aplicată scriitorilor ardeleni.....	52
Capitolul II. Ion Agârbiceanu.....	54
1. Folclorul și mediile de promovare.....	54
1.1. Preliminarii	54
1.2. „Vatra părintească” și forța ei modelatoare	55
1.3. Folclor în „vatra educațională”	58
1.3.1. Argument.....	58
1.3.2. Surse.....	59
1.3.3. Repere generale	60
1.3.4. Cadre legislative. Documente școlare.....	60
1.3.5. Programe școlare. Manuale. Conținuturi.....	61
1.3.6. Gimnaziul greco-catolic de la Blaj.....	64
1.3.7. Ion Agârbiceanu și școala de la Blaj.....	66
1.4. Biserica Română Unită din Transilvania.....	73
1.4.1. Scurtă prezentare generală.....	73
1.4.2. Ion Agârbiceanu și vocația teologică.....	74
2. Context cultural.....	78

2.1. Precizări terminologice.....	78
2.2. Context cultural transilvan antebelic.....	79
2.2.1. Argument. Structură.....	79
2.2.2. Cadre legislative, reviste, programe.....	80
2.3. Agârbiceanu – apropieri și distanțări de tiparul formator tradiționalist.....	82
2.4. Agârbiceanu–patriarhul / Agârbiceanu–scriitorul și idealul național.....	85
2.4.1. Preliminarii.....	85
2.4.2. Scrierea – o a doua „meserie”?.....	85
2.4.2.1. Clarificări terminologice.....	86
2.4.2.2. Agârbiceanu – preotul și scriitorul.....	87
2.4.2.3. Vestimentația „ <i>struțocămilească</i> ” a prozatorului.....	88
Concluzie	89
Capitolul III. Pavel Dan.....	90
1. Context cultural interbelic.....	90
1.1. Peisaj revuistic literar interbelic. Prezentare succintă.....	91
2. Pavel Dan și mediile formatoare.....	93
2.1. Vatra familială.....	93
2.2. Cultura populară în programele școlare. Conținuturi.....	93
2.3. Primii ani de școală și contactul cu literatura populară.....	96
2.4. „ <i>Românizarea acestui cuib șovinist, în apropierea căruia zac osemintele marelui Mihai: Turda</i>	98
2.5. Universitatea și mediul cultural clujean.....	101
2.6. Primul contact cu folclorul ca știință.....	103
2.6.1. Lucrarea de licență: <i>Balada populară</i>	103
2.6.2. Documente inedite: <i>Carnețelul Cântice populare</i>	105
2.7. Instituții culturale clujene care promovau cultura populară.....	108
2.7.1. Muzeul Limbii Române.....	108
2.7.2. Muzeul Etnografic al Ardealului.....	110
2.7.3. Arhiva de Folclor a Academiei Române.....	111
2.8. Pavel Dan și anchetele de teren.....	115
Concluzie	119
3. Climat cultural transilvan.....	119
4. Recursul la folclor: miza originalității.....	122
Concluzie.....	123

PARTEA A III-A: FOLCLOR ÎN IMAGINAR LITERAR TRANSILVAN

Capitolul I. Ion Agârbiceanu.....	124
1. Puncte de reper.....	124
2. Folclor în „țara de piatră” a moșilor.....	124
2.1. Lupta aprigă a oamenilor cu munții: „aurăritul” (Valer Butură).....	124
2.2. Mentalități și credințe populare în proza scurtă: „vâlva băii”, „duhul băii”, ursita.....	127
2.2.1. Atestări etnologice.....	127
2.2.2. „Duhul ascuns al pământului” în imaginar agârbicean	130
2.3. Două romane în oglindă: <i>Arhanghelii</i> , I. Agârbiceanu / <i>Șteampuri fără apă</i> , O. Bârlea.....	137
2.3.1. Perspectiva de abordare a temei. Ipoteză	137
2.3.2. Puncte de plecare: asemănări și diferențe.....	137
2.3.3. Elemente folclorice în romanul lui Agârbiceanu/Bârlea	138
Concluzie	148

3. Satul agrar.....	149
3.1. Prezentare tematică generală.....	149
3.2. Folclor în satul de câmpie.....	151
3.2.1. Credințe populare în „epoca fierului”.....	151
3.3. Vechi credințe pe cale de dispariție: romanul <i>Strigoii</i>	158
3.3.1. Preliminarii.....	158
3.3.2. Ritualuri erotice și de trecere.....	159
3.3.2.1. Șezătoarea.....	160
3.3.3. Ritualul agrar	162
3.3.3.1. Precizări metodologice. Surse.....	162
3.3.3.2. Claca.....	162
3.3.4. Redefinirea sentimentului identitar prin ritualul de la seceris: nuvela <i>Claca</i>	170
3.4. Obiceiuri de iarnă.....	174
3.4.1. Colindatul de Crăciun.....	175
3.4.2. Craii.....	180
3.4.3. Ritualuri magice de Anul Nou.....	180
3.5. Obiceiuri de peste an.....	183
3.5.1. Lăsata secului.....	183
3.5.2. Sântoader.....	187
3.5.3. Sânzienne.....	188
3.6. Credințe despre strigoi.....	190
3.6.1. Delimitări semantice.....	190
3.6.2. Strigoii în cercetările etnologice românești.....	191
3.6.3. Accepțiuni ale credinței despre „strigoii mort”.....	191
3.6.4. <i>Strigoii</i> în viziune agârbiceană.....	193
3.6.4.1. Puncte de plecare.....	193
3.6.4.2. Strigoii mort în imaginar agârbicean.....	194
Concluzie.....	202
Capitolul II. Pavel Dan.....	203
1. Delimitări conceptuale. Precizări metodologice.....	204
2. Proză rurală destinată lectorilor citadini. Motivații.....	209
3. Proza de inspirație urbană/ rurală.....	206
3.1. Puncte de reper	206
3.2. Orașul – spațiu al ratării.....	207
3.3. „Să plec, să plec la lumea mea din Ardeal...”.....	208
4. Selectarea și prelucrarea materialului folcloric.....	210
4.1. Forme ale credințelor populare în imaginarul paveldanian.....	210
4.1.1. Puncte de plecare. Surse.....	210
4.1.2. Practici magice, proverbe, zicători.....	210
4.1.3. Credințele populare – plâsmuiri artistice în proză.....	212
4.1.3.1. Preliminarii.....	212
4.1.3.2. <i>Copil schimbat</i> : „ <i>Ăsta cine știe al cui este...?!</i> ”.....	212
4.1.3.3. Credința în ursită.....	218
4.1.3.4. Imaginar popular religios – nuvela <i>Iobagii</i>	220
4.1.4. Nou și vechi în mentalul personajelor.....	221
4.2. Transpunerea în discurs literar a unor manifestări folclorice.....	222
4.2.1. Puncte de reper.....	222
4.2.2. Semne prevestitoare.....	223

4.2.3. Priveghiul.....	224
4.2.4. Ritualul propriu-zis: „comândarea lui Urcan”.....	231
4.2.5. Două tipuri de reacții: petrificarea/împăcarea cu moartea.....	232
4.3. Efectele apelului la folclor. Prezentare succintă.....	234
Concluzie.....	235

PARTEA a IV-a. RECEPTAREA

1. Argument.....	236
Capitolul I: Canonul literar	237
1. Perspective teoretice. Elemente de structură compozițională.....	237
2. Canonul literar estetic.....	239
2.1. Preliminarii.....	239
2.2. Ion Agârbiceanu, Pavel Dan sub lupa criticii literare.....	240
2.2.1. Perspective critice „canonice”.....	240
2.2.1. Perspective critice contemporane. Dicționare literare.....	242
2.3. Ion Agârbiceanu, Pavel Dan – în publicații literare periodice (1984 – 2003).....	245
2.3.1. Argument. Metodologie. Surse.....	245
2.3.2. Constante tematice în studiile despre proza agârbiceană (1984 – 2003).....	247
2.3.3. Receptarea creației paveldaniene. Privire diacronică (1984 – 2003).....	249
Concluzie.....	252
3. Canonul literar curricular.....	252
3.1. Delimitări structurale.....	252
3.2. Prezența textelor lui Ion Agârbiceanu în manualele de <i>Limba română</i> (1899-2013).....	253
3.2.1. 1899–1947.....	253
3.2.2. Perioada comunistă: 1949-1989.....	258
3.2.3. Constante tematice/schimbări de paradigmă : 1990-1997- 2013.....	260
Concluzie.....	264
Capitolul al II-lea. Sinusoida aparițiilor operelor	265
1. Argument.....	265
2. „Dar mai cred că într-o zi,/aspru, din furtună/neamul meu se va trezi”: 1906-1918.....	266
3. Întregul desfăcut în trei – Lupta consolidării naționale (1919-1930).....	268
4. „Cântați : nimic din ce e nobil, suav și dulce, n-a murit !” (1931-1943).....	272
5. Perioada comunistă.....	274
5.1. Politici culturale „tolerante”: 1944-1947.....	274
5.2. Bazele noii politici culturale: 1948-1952.....	275
5.3. „[...] o nouă primăvară pe vechile dureri”: 1953-1957	276
5.4. „o mână nendurată ținând grozava cupă/ Se cobora-nbiindu-[i] și [le]-o ducea la gură”: 1958-1959	278
5.5. „Dezlegare de mai sus”: 1960-1964.....	280
5.6. Epoca ceaușistă: 1965-1968.....	283
5.7. Schimbare de climat: 1969-1971.....	284
5.8. Măsuri culturale radicale: 1972-1974.....	285
5.9. Regim de austeritate: 1975-1989.....	286
6. Politici editoriale pe fundalul economiei de piață: 1990-2013.....	288
Concluzii.....	291
CONSIDERAȚII FINALE	295
BIBLIOGRAFIE	305

ANEXE	326
Anexa nr. 1. Sergiu Pavel Dan – despre tatăl său (interviu).....	326
Anexa nr. 2. Documente inedite.....	330
Anexa nr. 3. Fotografii.....	354
Anexa nr. 4. Receptarea.....	360

REZUMAT

Cuvinte cheie: *Ion Agârbiceanu, Pavel Dan, tipare formatoare, context cultural, creație literară, folclor, receptarea.*

Am început cercetarea noastră de la premisa că în cadrul studierii operei unui scriitor sunt necesare și abordări ale contextului cultural și social. Așadar, perspectiva noastră de tip filologic a fost nuanțată și de cea antropologică și culturală. Ne-am interesat pe de-o parte scriitorul în formarea sa, pe de altă parte opera. Am pornit de la ideea că mediul familial, școlar, reperele culturale ale momentului sunt factori determinanți ce vor influența seria de „alegeri” cu care va opera artistul în câmpul vast al ficționalității. În acest context, trimiterea la un fapt folcloric, transpunerea și valorificarea lui în discurs literar e subsumată orientării culturale a momentului.

Obiectivul cercetării noastre a fost acela al depistării sevei folclorice atent învelite de cei doi prozatori (Ion Agârbiceanu și Pavel Dan) în veșmânt literar. Demersul nostru nu a urmărit o simplă inventariere, ci s-a axat pe înțelegerea pricipiilor în virtutea cărora artiștii au operat cu selecții în interiorul câmpului atât de vast al culturii populare. În egală măsură, am fost interesați și de finalitatea acestui recurs. De ce i-am ales pe Ion Agârbiceanu și Pavel Dan? În primul rând, pentru că filonul folcloric e vizibil chiar de la nivelul epidermic al textului (inserarea unor pasaje de text popular – bocete, proverbe, cântece, strigături etc. – limbajul folosit etc.). Această transparență tentantă ne-a îndemnat înspre o cercetare aprofundată care a vizat înțelegerea resorturilor interne și externe care au generat apelul la substratul popular. În altă ordine de idei, am fost interesați de observarea mentalului colectiv intracarpatic reflectat de opera celor doi scriitori. Agârbiceanu a transpus în discurs literar credințe și obiceiuri din „țara de piatră a moșilor”, dar și din regiunea de câmpie a Sibiului, în timp ce Pavel Dan a optat pentru valorificarea resurselor Câmpiei Ardelene. Perioada de timp pe care o acoperă a

stat și ea la baza acestei alegeri: șase decenii. Opera agârbiceană va îmbrățișa părintește pe cea paveldaniană, fără a-i eclipsa, însă, valoarea.

Lucrarea este structurată pe patru părți. Prima parte, ce formează cadrul teoretic, a avut drept scop prezentarea principalelor concepte care au ghidat demersul nostru analitic. Am oferit un scurt istoric al termenilor cu care am operat în acest studiu: *cultură, cultură populară, tradiție, folclor, folclorist/etnolog, identitate, teoria imaginarului, superstiție*. Scopul capitolului nu a vizat aprofundarea teoretică a termenilor, ci a oferit o jalonare necesară demersurilor pe care le-am propus. Pe altă parte, acest prim popas a propus o istorie a conceptelor care pornește din epoca anterioară constituirii etnologiei ca disciplină științifică și continuă în perioada instituționalizării cercetărilor de etnologie.

O privire diacronică asupra teritoriului transilvan ni s-a părut de o stringentă necesitate, deoarece reprezintă o parte integrantă a efectului didactic scontat al studiului. Expozeul nostru a fost structurat în funcție de anumite schimbări politice, oficiale, esențiale pentru evoluția evenimentelor din Transilvania

După trasarea câtorva cadre geografico-temporale, am trecut, în partea a doua a studiului nostru, la o peregrinare succintă prin diferite epoci, urmărind care a fost miza apelului la folclor. În perioada iluministă, recursul la folclor a fost integrat unei finalități duale: pe de-o parte, într-o acțiune cu finalitate națională, pe de altă parte, în politica culturală de educare a mentalităților. În perioada romantică, interesul pentru creația populară a oferit posibilitatea afirmării conștiinței naționale, demonstrând vechimea și continuitatea poporului român. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au avut loc noi schimbări de paradigmă, o deplasare a accentului dinspre entuziasmul specific oricărui început, înspre o cercetare de adâncime a fenomenului. Acest cadru teoretic pe care l-am propus se oprește în primele decenii ale secolului al XX-lea, o dată cu diminuarea influenței pe care o exercitau orientările platformă: sămănătorismul și poporanismul. Continuarea traseului a contituit, ulterior, parte integrantă a reperelor culturale formatoare ale epocii în care s-au afirmat Ion Agârbiceanu și Pavel Dan.

În partea a treia a lucrării, am încercat să identificăm câțiva piloni care au canalizat acțiunea scriitorilor de a valorifica producțiile populare. Punctul nostru de plecare l-au constituit

teoriile referitoare la *psihologia persoanei*. Am prezentat câteva grupuri sociale cu acțiune „*intra-pusă*”, inventariate de profesorul clujean, Nicolae Mărgineanu¹, care influențează și modelează personalitatea umană: *familia, vecinătatea, școala, comunitatea și momentul*. Perspectiva noastră de abordare, în cazul ambilor scriitori, a vizat două fațete: formativă (familia, școala, mediul social, personalități marcante etc.) și situațională (curențele vremii, idealul epocii, mizele scrierilor, determinismul istorico-temporal).

Scriitorul Agârbiceanu se naște în spațiul transilvan multi-etnic, într-o perioadă în care tensiunile erau resimțite acut. Familia sa manifestă respect pentru învățătură. În acest climat de considerație pentru slova scrisă, se integrează și valorificarea producțiilor folclorice. Sistemul de învățământ a contribuit la promovarea textului popular. Agârbiceanu va face clasele primare (1888-1891) în sat, în atmosfera înbietoare a tradițiilor. Manualele din această perioadă, alcătuite în conformitate cu programa stabilită de ministerul maghiar, reprezentau un amalgam de cunoștințe științifice și religioase. Învățământul ardelean confesional, în cazul de față, Gimnaziul Superior de la Blaj, recurgea la cultura populară în scop argumentativ. Manualele de limbă română analizate în cercetarea noastră, aprobate atât de Consistoriu, cât și de ministru, aveau o structură duală: literatură cultă/literatură populară. Ce ne-a reținut atenția a fost spațiul considerabil alocat legendelor, colindelor, proverbelor sau reperelor istorico-literare destinate câtorva specii populare, precum: doine, hore, cântece bătrânești, bocete, orații etc. Agârbiceanu a organizat ședințe de lectură ale unor „*novele, critice, analize folclorice*”². Privirea ni s-a oprit și asupra câtorva exerciții de redactare pe care le propuneau manualele în scopul inițierii elevilor în tainele scrisului. Documentele timpului³ ne arată că elevii Gimnaziului superior greco-catolic primeau semestrial sarcina de alcătui teme scrise, numite „*ocupări*”, simple compuneri școlare cu tematică variată, în care universul rural deținea un loc central. Studiind conținuturile manualelor de limbă română ale perioadei în care

---

¹ Nicolae Mărgineanu, *Psihologia persoanei*, București, Editura Științifică, 1999.

² *Programa Gimnaziului superior, preparandiei, normei și școlii de fete din Blasiu, pe anul școlastic 1899/1900, Blaj, 1900*, p. 48.

³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Alba, fond Gimnaziul superior greco-catolic, 278/1894-1897, 31 iulie 1985, *apud*, Mârza, Daniela, *Învățământ românesc în Transilvania. Școlile Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011.

Agârbiceanu era elev, am ajuns la concluzia că cultura populară era percepută ca un instrument de apărare și dezvoltare a unității culturale a românilor. Pe de altă parte, dacă analizăm statutul folclorului, considerăm că el reprezenta un fenomen de graniță, textele (ele însele canonizate) propuse de manuale operau cu un instrumentar specific literaturii culte.

Biserica Română Unită este al treilea pilon de promovare a culturii populare la care ne-am oprit. Am privit traseul sinuos al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania din trei perspective: contextul internațional, momentul prim al înființării Bisericii, evoluția și implicațiile sale în sfera politico-culturală. Am trecut în revistă câteva fețe bisericești care au avut o vastă contribuție în plan cultural, precum: Athanasie Anghel, primul Mitropolit al Bisericii Unite, Inocențiu-Micu Klein (1728-1751), Pavel Petru Aron (1752-1764), Ion Bob. Această „inventariere” a constituit cadru necesar surprinderii lui Agârbiceanu într-un moment de grea cumpănă: alegerea carierei. Am urmărit stările conflictuale ale studentului, atmosfera budapestană, climatul cultural existent. Studiul nostru nu a vizat latura teologică a lui Agârbiceanu. Apelul la filonul teologic s-a subsumat demersului nostru de a oferi imaginea completă a misiunii de „apostolat” național. În aceeași sferă s-au încadrat și analizele referitoare la vestimentația scriitorului, precizările terminologice ale noțiunii de intelectual, precum și frământările specific adolescente din perioada alegerii carierei. Analiza succintă a contextului cultural transilvan antebelic, a programului revistelor care au găzduit proza scriitorului Agârbiceanu, a climatul ideologico-literar existent, a punctelor nevralgice în jurul cărora gravita intelectualitatea română a constituit un reper stabil în conturarea imaginii de ansamblu a epocii.

Pentru a nu crea impresia de ruptură, dar și din rațiuni de concizie și claritate, am introdus discuția despre cel de-al doilea scriitor de care ne ocupăm, Pavel Dan, prin creionarea contextului cultural interbelic. Așadar, în primele decenii de după Unire, asistăm la o etapă a tatonărilor, specifică oricărui început, la emanații sporadice în cadrul neobositului demers al modernizării (Cenaclul lui Papilian, la care va participa sistematic Pavel Dan, este doar un singur exemplu în acest sens), la crearea unor institute culturale care promovau cultura națională (Arhiva de Folclor a Academiei Române, Institutul de Istoria Medicinii, Farmaciei și de Folclor Medical, Institutul de Istorie Națională, Institutul de studii Clasice etc.) pe

fundalul academic al dezvoltării Universității clujene. În acest climat cultural, se naște în Tritiu de Sus Pavel Dan. În cadrul demersului nostru, am ținut cont de informațiile pe care ni le-a oferit fiul scriitorului, Sergiu Pavel Dan. În altă ordine de idei, tabloul revuistic interbelic, în care am introdus și documente legislative referitoare la politica creației culturii a reprezentat un adevărat mijloc de ghidare a abordării propuse.

Primul contact al lui Dan cu folclorul a avut loc în sfera intimă a familiei și comunității rurale. Localizarea casei (lângă cimitir) i-a facilitat accesul înspre observarea atentă a ritului funerar (ce ocupă în creația sa cea mai mare întindere din totalitatea producțiilor folclorice). Copilul Dan a luat contact cu limba română literară abia în clasa a III-a prin intermediul memorării basmelor și proverbelor existente în *Cartea de citire*. Înscrierea la Liceul de băieți din Turda i-a declanșat întoarcerea nostalgică spre universul rural. Pe de altă parte, programa școlară din 1908⁴ – aprobată de Consiliul Dirigent român în 1918 și aplicată Liceului de băieți, Turda, unde studia Pavel Dan – așeza valorile culturii naționale sub titulatura de „patrimoniu”, înțeles ca „*memorie a creațiilor naționale reprezentative*”⁵. Manualele de limbă română alocu un spațiu considerabil textelor etnografice, intitulate, fie direct (*Proza descriptivă*), fie indirect, intermediul descrierilor de călătorie (de exemplu, *O călătorie în țările române în secolul al XVII în Moldova*). La Liceul de băieți din Turda, Pavel Dan va găsi dascăli care îi vor canaliza pașii literari înspre recursul la cultura populară. O astfel de personalitate este profesorul de limbă română, Teodor Murărașu (îl va îndemna să conceapă compuneri școlare cu tema: viața grea a țăranului român din Câmpia Transilvaniei). Am analizat în continuare două medii de propagare a culturii – universitatea și instituțiile culturale – accentul căzând pe reperarea locul folclorului în acest context cultural. Ca elemente de detaliu, am urmărit care au fost personalitățile ce și-au pus amprenta asupra studentului Dan, spre ce l-au îndreptat, ce instituții culturale frecventa la Cluj sau care a fost momentul prim al contactului cu folclorul ca știință. Atenția ne-a reținut-o, pe de-o parte, ambițiile literare puternice și titlul ales pentru

---

⁴ *Programa analitică pentru școlile secundare de băieți din Ardeal, Bănat și Părțile ungurene pe timpul de tranziție*. Publicată de Consiliu Dirigent Român, Resortul Cultelor și Instrucțiunii publice. Tipărită în manuscris, Sibiu, 1919, Tiparul institutului de Arte Grafice A. ANCA, Cluj, *apud*, Pamfil, Alina, Tămăian, Ioana, *Studiul limbii și literaturii române în secolul al XX-lea. Paradigme didactice*, Cluj-Napoca, Editura Cărții de Știință, 2005, p. 41.

⁵ *Ibidem*, p. 35.

viitoare proiecte literare care, însă, din păcate, nu s-au realizat (este vorba despre operă vastă de aproape douăzeci de volume cu titlul *Copiii zilelor noastre*, în care trei volume s-ar fi intitulat *Țăranii*), pe de altă parte atașamentul profund profesor-elev (Gheorghe Bogdan Duică – Pavel Dan) care s-a concretizat într-o teză de licență axată pe cultura populară. Așadar, Pavel Dan își va încheia studiile universitare susținând lucrarea intitulată: *Balada populară*. Lucrarea este structurată în trei părți: *Ciclul lui Pinteza Viteazu*, *Ciclul Novăceștilor*, *Motivul «Lenore» în poezia populară ardeleană*. *Ciclul lui Pinteza Viteazu* – propune o călătorie într-o lume fantastică. Ipoteza este că balada analizată respectă tiparul baladelor universale. În a doua parte a lucrării, – *Ciclul Novăceștilor* – Pavel Dan urmărește pas cu pas „autohtonizarea” unui motiv de sorginte sârbă. Va folosi cercetarea științifică pentru a demonstra că teme universale, o dată pătrunse în spațiul carpatic, vor purta amprenta geografică. Capitolul închinat poeziei populare – *Motivul «Lenore» în poezia populară ardeleană* – încearcă să întreprindă o cercetare amănunțită a prezenței motivului universal „răpirea fetei de strigoii” în spațiul literar transilvan. Un document important, rămas în manuscris și păstrat de familia scriitorului (pus la dispoziția noastră prin bunăvoința fiului scriitorului, Sergiu Pavel Dan, căruia îi mulțumim) este un carnetel intitulat *Cântece populare*. Documentul este împărțit în două părți inegale: 30 de strigături, respectiv, 8 strigături. Prima parte nu conține date referitoare la informator, în schimb ce, în a doua parte, intitulată *Cântece din Tritiu de Jos*, informator este Ana Ceclan, nume notat la finalul textelor culese. Am redat *in extenso* textul acestor strigături. Textul nu a mai fost publicat (nici în culegerea *Literatură populară. Caiete*), de aceea manuscrisele fotografiate au fost incluse la Anexe. În transcrierea textelor am respectat în totalitate grafia, punctuația și numerotarea culegătorului.

Prezentarea succintă a instituțiilor care promovau folclorul (Muzeul limbii române, Muzeul Etnografic al Ardealului, Arhiva de Folclor a Academiei Române) a îndeplinit un rol contextual. O prezentare puțin mai detaliată am alocat-o Arhivei de Folclor din Cluj, din rațiuni ce țin de contactul direct pe care l-a avut Pavel Dan cu fondatorul acesteia, Ioan Mușlea. În plus, inventarierea cursurilor care promovau cultura populară pe care le-a urmat scriitorul (ținute de Sextil Pușcariu) a reprezentat, considerăm noi, un adevărat ghid în universul popular. Păstrând același fir director, ne-am oprit la relația lui Pavel Dan cu Ion

Mușlea. Așadar, spre deosebire de Agârbiceanu care a ajuns la materialul folcloric datorită profesiei sale, Pavel Dan a fost preocupat efectiv de culegerea folclorului. Nu ne referim aici la o consemnare haotică, ci la înrolarea efectivă în cadrul rețelei de corespondenți atent dirijate de către Mușlea. Mai târziu, rezultatul nu a întârziat să apară: Pavel Dan a alcătuit o scurtă culegere de obiceiuri populare pe care a trimis-o Arhivei Academiei Române. Am redat câteva rânduri din corespondența Pavel Dan – Ioan Mușlea, precum și fragmente din culegerea alcătuită de scriitor, ce inventariază următoarele titluri: *Plugăritul, Stupăritul, Obiceiuri la sărbători, Obiceiuri la moarte, Ființe mitice, Practici magice, Medicină populară, Povești, snoave și legende, Bocete, Doine și strigături, Descânțece*. Concluzionând, putem afirma că folclorul a reprezentat pentru Pavel Dan o etapă de acumulare, de cercetare care i-a consolidat structura intelectuală și i-a oferit forță scriitoricească.

În partea a patra a studiului nostru, am privit imaginarul literar al lui Agârbiceanu – cristalizat în mai bine de optzeci de volume – din perspectiva selecției folclorice. Accentul nu a căzut pe pe apariția cronologică a operelor, ci pe forța cu care au reflectat imaginea mentalității transilvane. Organizarea și structurarea „imaginarului folcloric” a avut la bază criteriul tematic. Cea mai mare întindere au ocupat-o credințele din „țara de piatră a moșilor” în duhul tenebros al pământului: Vâlva băii, Duhul băii. Algoritmul analizei noastre a fost același (în cazul creației ambilor prozatori de care ne-am ocupat). Am optat pentru redarea în prim plan a atestărilor etnologice, urmând ca, ulterior, să trecem la analiza propriu-zisă. Pentru a spori claritatea analizei noastre, am prezentat ce au păstrat, ce au omis sau ce au transformat sub globul imaginarului scriitorii ardeleni, prin raportare la cercetările etnologice întreprinse în aceeași zonă. O primă observație se leagă de faptul că Agârbiceanu păstrează semantica primă a *vâlvei* atestată de etnologi, dar o subordonează eticismului apostolic cu care era înzestrat. Așadar, *vâlva* este o reprezentare mitologică ce supraveghează și distribuie aurul de prin văi, dar care pedepsește individul însetat de învuțire. Ce ni se pare interesant și inedit în același timp, este faptul că scriitorul va prelua vocea, fie a *insider*-ului, fie a *outsider*-ului – a țaranului, respectiv, a intelectualului – pentru a oferi o perspectivă duală a credințelor prezentate. Pe acest tipar, există numeroase povestiri, nuvele, schițe care prezintă în detaliu: mentalul băieșului, seria întreagă de interdicții verbale, dramele interioare, accidente de

muncă, precum și mizeria fizică și morală în care trăiește. Agârbiceanu nu va opta pentru a surpa credințele norodului, ci va alege calea empatiei specifice duhovnicului. La toate acestea, se adaugă detalii privind reprezentarea spațiului, raportarea omului la moarte și univers – adevărate repere ce conturează profilul distinct al moșului buciuman.

Pe de altă parte, studiul nostru pune în oglindă două romane romane, al unui folclorist și al unui scriitor – *Arganghelii* al lui Agârbiceanu și *Șteampuri fără apă* al lui Ovidiu Bârlea – ce vizează același spațiu: comuna Bucium. Ca stadiu preliminar, am pornit de la elementul biografic al ambilor prozatori (care a inclus și popasul Bucium). Rațiunile în virtutea cărora am ales aceste două proze au privit: tematica narativă, formația scriitorilor, materialul folcloric transpus în imaginar literar, tehnica de redactare și scopul apelului la folclor. Prezentarea noastră a vizat radiografierea diferențelor și similitudinilor celor două scrieri. O primă remarcă este că textul lui Ovidiu Bârlea reprezintă un construct literar cu instrumentele unui specialist în domeniu, al unui folclorist, în timp ce prozatorul Agârbiceanu a recurs la folclor în măsura în care acesta a reușit să creioneze mentalități și spații arhaice. Bârlea va alege alt mod de a salva documentul folcloric: literatura. Textul său mustește de detalii etnologice, lăsând să se vadă metodologia și rigurozitatea cercetării. În *Arhanghelii* lui Agârbiceanu, folclorul e prezent la nivelul motivelor, simbolurilor și descrierilor narative.

Datorită schimbării parohiei, Agârbiceanu a cunoscut îndeaproape regiunile sibiene. Așadar, a doua unitate tematică a părții a treia a vizat inventarierea credințelor și obiceiurilor ce au avut ca sursă satul de câmpie transilvană. Considerăm un act de curaj cel de a salva prin scris, într-o perioadă de restriște (în plin regim fascist), credințe și obiceiuri ale unei comunități „vulcanice”: țigani. Ne-am oprit și am redat *in extenso*, așa cum a făcut-o însuși scriitorul, cântecul ce acompania munca breslei de căldărari, reperele ce le structurau viziunea despre lume (povestirea *Faraonii*). Intrigile textelor le-am situat în subsidiar. Atenția ni s-a focalizat asupra efectelor recursului la folclor, precum: ștergerea prin cântec a barierelor rasiale, sporirea dinamicii textului, pledarea pentru accept necondiționat etc. Am urmărit, apoi, încercarea lui Agârbiceanu de a îmbrăca haina etnologului. În scrierile precum *La moartea Dănicului*, *Fierarul Petrea*, *Faraonii* sunt oferite detalii referitoare la înscăunarea regelui Țanco, jurământul de fidelitate, descrierea portului actanților etc.

A treia unitate tematică a aceleiași părți se învâрте în jurul romanului *Strigoitul*. Am grupat obiceiurile consemnate nu după apariția lor în interiorul textului, ci în funcție de posibilitatea încadrării lor într-o anumită categorie. Un prim popas l-a constituit ritualurile erotice și de trecere. Din acest segment am inventariat obiceiurile specifice șezătorii: șezătoarea tinerilor/șezătoarea femeilor căsătorite. Am prezentat în detaliu interdicțiile specifice acestui moment, structura internă, discuțiile înfiripate etc. În egală măsură am fost atenți și la descrierea interioarelor sau la particularitățile limbajului. Obiceiurile de seceriș au constituit partea cea mai densă și plină de semnificații a analizei noastre. Demersul nostru a avut un traiect comparativ: textul agârbicean pus față în față cu obiceiurile consemnate de etnologi. Agârbiceanu acordă o deosebită atenție: alegerii vătafului, strigăturilor care însoțesc degustarea rachiului, cântecelor ce acompaniază ieșirea tinerilor la secerat, cântecelor cu caracter ritual, dansurilor cetei de flăcăi, alegerii spicelor, împletitului și udatului cununii, mesei rituale, depozitării cununii în casa gazdei. Pe de altă parte, analiza noastră îndeplinește rolul unui inventar. Am notat ce a păstrat, schimbat sau transformat Agârbiceanu prin raportare la ritualul atestat de specialiști. Câteva exemple: nu găsim în textul agârbicean udatul cununii în țarina din care a fost luată, scuturarea cununii peste masa rituală sau prezența preotului la casa gazdelor. Absența este suplinită de descrierile idilice care sporesc atractivitatea textului. Rămânând în sfera aceluiași obicei, studiul nostru propune o altă grilă de lectură unei nuvele dedicate cununii de la seceriș (*Claca*): redefinirea treptată a unei identități. Pe lângă detaliile ce țin de natură organizatorică, am fost atrași de funcția identitară pe care o deține obiceiul popular.

A treia unitate tematică bazată pe același text, *Strigoitul*, se referă la obiceiurile de iarnă. Sărbătoarea predilectă este Crăciunul. Am ales să analizăm practicile rituale din perspectiva relației indisolubile cu sensul sărbătorii. Am notat variantele colindelor (atât a copiilor, cât și a flăcăilor) redate de scriitor, iar la final, am introdus câteva observații pe marginea textului, legate de simbolurile prezente, aria de răspândire, rolul lor în contextul global al sărbătorii. Sărbătoare de prag, Anul Nou e încărcat cu diferite practici apotropaice. Cele care ocupă spațiu considerabil sunt cele de natură erotică. În prezentarea obiceiurilor scriitorul apelează la folclorul local-contemporan, așa cum o va face și Pavel Dan, cam tot în aceeași perioadă.

Obiceiurile de peste an, a doua subdiviziune din această categorie, sunt grupate în jurul unor momente cheie: Lăsata secului, Sântoader, Sânziene. Descrierile prezente în textul agârbiceanu sunt inegale din punct de vedere cantitativ. Uneori, ritualul este prezentat *in extenso* (cum e cel legat de Sânziene), alteori, prozatorul optează pentru un decupaj. Nu găsim, de exemplu, credițele străvechi despre caii lui Sântoader. Golul va fi umplut de ritualul „fraților de cruce”, practicat în regiunile Sibiului.

Raportarea omului la moarte este atent valorificată de scriitor și ocupă un spațiu considerabil în ansamblul operei sale, dar și în cadrul analizei noastre. Din acest câmp vast, ne-am oprit la credințele legate de revenirile morților: strigoii. După consultarea literaturii de specialitate, am poposit asupra textului propriu-zis. Agârbiceanu propune o descriere a concepțiilor populare în strigoiul mort. Pe fundalul unei interdicții matrimoniale, prozatorul surprinde forța imensă pe care o deține această concepție, difuzată prin intermediul narațiunilor populare. În subsidiar, scriitorul plasează schițarea ritualurilor specifice înmormântării: priveghiul, ceremonia propriu-zisă și înhumarea defunctului. Din motive de coeziune și comprehensiune, analiza noastră conține și pasaje referitoare la subjugarea prin cuvânt (jurământul pe patul de moarte), semnele prevestitoare, revenirile strigoiului pe fundalul maladiei de curând instalate a fiului, reacția colectivității, tensiunea crescândă ce duce înspre un final tragic.

Al doilea capitol al părții a treia l-am consacrat imaginarului paveldanian. Am optat pentru o abordare din perspectiva unei selecții folclorice structurate dihotomic: urban/rural. În proza care tratează mediul urban, pe lângă numeroasele descrieri îmbibate de sentimentul acut al dezrădăcinării, am găsit trimiteri multiple la folcloric, făcute, însă, tot de reprezentanții mediului rural: păritele care vine să-și îngroape fiul din nuvela *Tatăl* și care dă frâu liber bocetului popular este doar un singur exemplu care întărește afirmația noastră.

În proza de inspirație rurală am încercat să surprindem principiul în baza căruia Pavel Dan selectează și prelucrează materialul popular. Ne-am oprit asupra câtorva teme centrale ale prozei sale, urmărind din punct de vedere antropologic care au fost mizele acestui decupaj. Ne-am structurat analiza noastră pe baza articolului folcloristului Dumitru Pop, *Folclorul în*

creația literară a lui Pavel Dan⁶. Am preluat de la acesta perspectiva de abordare, temele selectate și caracteristicile limbajului, însă nu am păstrat ordinea structurii argumentative. Așadar, cercetarea noastră a vizat consemnarea credințelor populare ce trăiesc: ca piese izolate sub forma zicătorilor și proverbelor, ca narațiuni artistice în proză sau ca adevărate *formae mentis* create pe un fundal anxios bisericesc. Ca etapă inițială, am trecut în revistă credințele care au căpătat trăinicie în cadrul masei populare prin intermediul expresiilor cu valoare imperativă. În ceea ce privește exprimarea mentalității colective în plasmuri artistice în proză, spațiul predilect l-a ocupat concepția tradițională în schimbarea copilului. Nuvela propusă spre analiză a fost *Copil schimbat*. Am păstrat același algoritm de analiză ca în cazul creației agârbiceene. Am făcut o sinteză a răspândirii credinței la poalele Carpaților, urmând ca, ulterior, să trecem la analiză propriu-zisă a textului (inventarierea practicilor apotropaice, a concepțiilor mistice deținute de protagonist, a reprezentărilor și metamorfozelor răului). Pe de altă parte, proza pune la dispoziție o viziune a raportării omului tradițional la boală. Mocanul paveldanian va respinge categoric prezența unei maladii incurabile în interiorul familiei sale. Văzută ca o consecință a unui păcat individual, boala este „exteritorializată” din cercul familial (copilul e schimbat), însă nu și din „mediumul” ei (mocanul va purta copilul schimbat în îndelungile-i peregrinări). O altă plasmuire artistică în proză este credința în ursită. În nuvela *Ursita*, discursul narativ al bolnavului stă sub egida destinului (credința în ursită). În nuvela *Iobagii*, Dan va prelua vocea apostolic-națională și va consemna drama transilvănenilor subjugăți de exploatarea străini. În același registru se vor include și reprezentările divinității și ale sfinților sau a descrierilor caselor țărănești.

În ceea ce privește transpunerea în discurs literar a unor manifestări folclorice, am plecat de la ipoteza conform căreia structurile culturale diferite determină raportarea individului la un fapt existențial. Trecând în revistă studii antropologice despre moarte (îl amintim aici pe cel al lui Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*⁷) am ajuns la concluzia că, în funcție de scenariile oamenilor despre lumea de dincolo se stabilesc ritul și ritualurile funerare. În ceea ce privește imaginarul paveldanian, analiza noastră a urmat

---

⁶ Dumitru Pop, „Folclorul în creația literară a lui Pavel Dan”, în *Studii de istoria folcloristicii române*, Baia-Mare, Editura Umbria, 1997.

⁷ Philippe Ariès, *Omul în fața morții, I, Vremea gisantilor*, Traducere și note de Andrei Niculescu, Editura Meridiane, 1996.

un traseu cronologic. Am pornit de la consemnarea semnelor prevestitoare, ulterior, am trecut la observarea ritualului funerar: priveghiul și ceremonialul propriu-zis. Analiza noastră propune în oglindă două tipuri de priveghi: creștin și păgân. Așadar, în textul paveldanian se vor regăsi: jocurile de priveghi, atmosfera de bunăvoie, parodierea ritualurilor religioase, dialogul cu cel decedat. În plus, prozatorul va crea un personaj, Șuta, care va improviza o scenă teatrală specifică ritualului păgân. Parodierea textelor sfinte, a preoților și a ritualurilor religioase, consemnate de etnologi lipsește cu desăvârșite din imaginarul paveldavian. Rămâne însă, imaginea priveghiului-petrecere în care veselia disimulează teama în fața decedatului. Scenele comice cu conținut sexual explicit sunt înlocuite în priveghiul lui Pavel Dan cu aluzii subtile adresate celor rămași în viață. Jocurile de priveghi care au în centru focul au fost înlocuite cu incendierea și purificarea totală a locului aducător de nenorocire.

Asupra „comădării” lui Urcan am zăbovit puțină vreme din rațiuni ce țin de abundenta studiilor și articolelor care s-au ocupat de această temă. În plus, nici textele nu ne oferă suficiente detalii care ne-ar ajuta să „reconstituim” ritualul propriu-zis (accentul cade pe răsturnarea și parodierea ritului). Optica abordării noastre a fost una etnologică. În consecință, ne-au interesat: bocetele, interdicțiile calendarului religios ce țin de ziua înhumării, stropirea mortului cu vin, darea vinarsului și a colacilor peste sicriu, carul mortuar.

Pentru a încheia concentric analiza creației celor doi scriitori ardeleni, am optat la finalul cercetării noastre pentru un studiu ce vizează difuzarea textelor. Așadar, în partea a patra intitulată *Receptarea*, nu ne-am propus să dezbatem criteriile de etichetare a ceea ce dă titlul de valoare literară, ci să radiografiem o stare de fapt existentă. Demersul nostru a fost unul analitic. Credem că ultima parte a studiului nostru are menirea să ofere o imagine a pomovării scrisului celor doi în diferite medii culturale. Am pornit discuția noastră de la o ordine instituționalizată, supranumită: canonul. Din acest spațiu vast al memoriei culturale active, am vizat canonul literar (*estetic* și *curricular*). În ceea ce privește structura, am împărțit studiul nostru destinat receptării în trei segmente esențiale. În prima parte, ne-am ocupat de *canonul literar estetic*. Am încercat să surprindem care a fost eticheta pusă de instanța abilitată – critica literară – creației literare a celor doi autori. Am selectat instanțele critice (ele însele canonizate): Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu, George Călinescu și Nicolae Manolescu.

Perspectivile contemporane ne-au interesat în măsura în care au fost incluse în dicționarele literare. Trecerea în revistă a studiilor consacrate operei celor doi scriitori (1984-2003) a îndeplinit un rol pe care l-am considerat fundamental: observarea temelor recurente de-a lungul timpului; în acest context incluzându-se și analizele reflexiilor folclorice.

Al doilea segment a vizat *canonul curricular*. Am urmărit, din punct de vedere diacronic (1900-2013), ce scrieri agârbicene/paveldaniene au fost incluse în manualele de limbă română, care au fost criteriile de selecție, la ce tematică au fost integrate, care a fost punctul de fugă al acestor scrieri, între ce discursuri de escortă a fost încadrat textul. Din punct de vedere metodologic, am selectat manualele reprezentative ale perioadei 1900-1945, urmând ca, din perioada postdecembristă să decupăm seria de manuale alternative ale anului 2012-2013. Segmentul al treilea s-a ocupat de politicile editoriale. Din rațiuni didactice, am optat pentru o descriere schematică a programului editurilor și relația acestora cu regimul politic existent. Ne-am referit la edituri care au găzduit proza agârbiceană/ paveldaniană din perioada antebelică, interbelică, comunistă și postdecembristă.

Prezentăm în cele ce urmează câteva din concluziile la care am ajuns. Proza lui Agârbiceanu și a lui Pavel Dan a fost plasată pe linia realismului ardelean. Agârbiceanu a primit etichetarea de scriitor aparținând curentelor tradiționaliste. În altă ordine de idei, datorită materialului folcloric transpus în discurs literar, dicționarul lui Iordan Datcu (*Dicționarul etnologilor români*, 2006) îl încadrează pe Ion Agârbiceanu în seria etnologilor români, pe Pavel Dan, în schimb, nu. Privind din altă perspectivă, studiul nostru se vrea a fi o continuare a bibliografiei lui Ion Agârbiceanu, alcătuită de Dimitrie Vatamaniuc⁸ (care se oprește cu anul 1974), respectiv, a Bibliotecii Județene „Octavian Goga”, Cluj-Napoca⁹ în ceea ce privește opera paveldaniană. Din punct de vedere cantitativ, în perioada selectată (1984-2003), scrierile lui Ion Agârbiceanu și ale lui Pavel Dan s-au bucurat de o analiză consistentă. Din punct de vedere tematic, au predominat studiile ce vizau includerea operelor

---

⁸ Dimitrie Vatamaniuc, *Ion Agârbiceanu: bibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.

⁹ Ioan Bob, *Pavel Dan. Bibliografie*, Biblioteca Județeană „Octavian Goga”,
[http://www.bjc.ro/new/files/bibliografii/pavel_dan.pdf], consultat: mai 2013.

în structura unui macrosistem literar, publicații inedite ce întregeau discursurile de escortă, dar și intervenții noi menite să spargă clișeele stabilite de forța intrinsecă a tradiției literare. Din punctul de vedere al influenței culturii populare, sesizăm o înclinare a balanței înspre proza lui Pavel Dan. Cea mai mare întindere au ocupat-o analizele riturilor funerare, a particularităților de limbaj și a mentalităților specifice Câmpiei Ardealului.

În ceea ce privește canonul literar *curricular*, asistăm la o subscriere în cadrul unor liste ierarhice valorice. Creația paveldaniană în perioada analizată (1989-2013) nu a fost considerată a fi „demnă” de a intra sub egida acestui construct. Astfel, seriile de manuale trecute în revistă, vor conține scrieri agârbiceene: *Fefelega*, *Luminița*, *Arhanghelii* (fragmente), *Darul lui Moș Miron*. Proza considerată a se plia pe structura mentală a elevilor, indiferent de regimul politic existent, este *Fefelega*.

Ultimul segment l-a constituit refacerea traseului sinuos al (re)editărilor agârbiceene/paveldaniene. Am trecut în revistă edituri care au găzduit proza ardeleană, precum și marile proiecte continuate de descendenți după moartea autorilor. În plus, am oferit câteva fragmente de corespondență dintre scriitor-editură pe care le-am găsit publicate sau ne-au fost relatate de apropiații acestora (în cazul scriitorului Pavel Dan).